

Özbek, Özgül (2019). "Nehcü'l-Ferâdîs'te Al- Fiili Üzerine". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 37, s. 889-927.

DOI: 10.21550/sosbilder.541934

Araştırma Makalesi

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'TE AL- FİİLİ ÜZERİNE

Özgül ÖZBEK*

Gönderim Tarihi: Mart 2019

Kabul Tarihi: Mayıs 2019

ÖZET

Sözcükler tarih boyunca biçim ve anlam bakımından çeşitli değişikliklere uğramaktadır. Bu değişikliklerin tespit edilmesi dilin gelişiminin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Bu çalışmada Harezmi Türkçesinin en önemli ve kapsamlı eserlerinden biri ve Türkçenin tarihsel gelişim sürecinin tespit edilmesinde çok değerli bir kaynak kitap olan Nehcü'l-Ferâdîs'te al- fiili anlam ve yapı olarak incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle Eski Türkçeden beri varlığını sürdüren söz konusu fiilin tek başına kullanıldığı yapılar taşıdığı anlamlara göre sınıflandırılarak örneklendirilecektir. Ardından bir isimle birlikte birleşik fiil oluşturduğu yapılar ve taşıdıkları anlamlar tespit edilecektir. Böylelikle Nehcü'l-Ferâdîs'te al- fiilinin hangi anlamlarda ve yapılarla kullanıldığı tespit edilirken sözcüğün Eski Türkçeden günümüze kadarki tarihsel yolculuğunun bir dönemine de ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Harezmi Türkçesi, al- fiili, birleşik fiil, esas fiil, Nehcü'l-Ferâdîs*

On the Verb Al- in Nehcü'l-Ferâdîs

ABSTRACT

Words are prone to various changes in terms of form and meaning throughout history. Verification of these changes is important in terms of enlightening the development of language. In the present study Nehcü'l-Ferâdîs which is one of the most important and comprehensive works of Khwarezm Turkish and an invaluable source book in determining the historical development process of Turkish is examined in terms of

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozbekozgul@hotmail.com

verbal meaning and structure by using on the verb *al-*. In this framework, especially the structures used singly since the subsistence of the above mentioned verb beginning from Old Turkish Language will be classified and exemplified according to their meanings. In order to do this, the structures and the meanings in which they form compound verbs shall determined. While trying to identify the terms and structures of the verb *al-* is used in “*Nehcü’l-Ferâdis*”, we shall try to shed light on a period of this historical journey of the word from the Old Turkish to present.

Key words: *Khwarezm Turkish, verb al-, compound verb, main verb, Nehcü’l-Ferâdis*

Giriş

Sözcükler tarih boyunca biçim ve anlam bakımından çeşitli değişikliklere uğrarlar. Bu değişikliklerin tespit edilmesi dilin gelişiminin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada Türk dilinin Harezmi Türkçesi döneminin en önemli ve kapsamlı eserlerinden biri olan *Nehcü’l-Ferâdis*’te *al-* fiili hem anlam hem de yapı bakımından incelenecektir.

Metinde *al-* fiilinin temel anlamının yanında farklı anlamlarda da kullanıldığı tespit edilmiştir. Çok anlamlılık olarak adlandırılan bu durumu Zeynep Korkmaz “*Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması.*” (Korkmaz 2007: 61) olarak tanımlamıştır. Doğan Aksan ise çok anlamlılığı “*Bir dilde bir sözcüğün temel (göndergesel) anlamı dışında yeni yeni kavramları anlatır duruma gelmiş olması dilcilikte çokanlamlılık (Fr. polysémie) terimiyle karşılanmaktadır.*” (Aksan 2015: 72) biçiminde tanımlar. Ayrıca Aksan “*Herhangi bir sözcük her dilde, başlangıçta tek bir kavramı yansıtmak üzere oluşur; zamanla, çeşitli aktarmalarla ve değişik nedenlerle yeni yeni kavramların yansıtıcısı durumuna gelir*” (Aksan 2015: 74) diyerek çok anlamlılığın oluşumuna açıklık getirmektedir.

I. Tarihî Türk Yazı Dillerinde Al- Fiili

Türkçenin tarihsel gelişimi boyunca *al-* fiilinin çeşitli anlamları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

I.1 Orhon Türkçesi Metinlerinde

Türkçenin en eski metinlerinden Orhon Yazıtlarında *al-* fiilinin çok anlamlı olarak yer aldığı görülmektedir. Doğan Aksan “*Eğer bir dilin en eski metinlerindeki sözcüklerde geniş bir çokanlamlılık görülüyorsa bu özellik o dilin bu metinlerden çok daha öncesine uzandığının tanığı sayılabilir*” değerlendirmesinde bulunmuştur (Aksan 2015: 74).

... *bil(i)g bilm(e)z kişi ol s(a)b(ı)g (a)l(ı)p y(a)gru b(a)r(ı)p ük(ü)ş kişi ölt(ü)g* “(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.” KT G7 (Tekin 2006: 22, 23).

... *bilm(e)z kişi ol s(a)b(ı)g (a)l(ı)p* “cahil kişiler bu sözleri duyup” BK K6 (Tekin 2006: 46, 47).

... *ig(i)dm(i)ş k(a)g(a)n(ı)ñ(i)n s(a)bin (a)lm(a)tin* “(seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan” KT G9 (Tekin 2006: 22, 23).

... *tü[r]ük bod(u)n āç (e)rti ol ylık (a)l(ı)p ig(i)t(ti)m* “Türk halkı, aç idi. O at sürüsünü alıp (onları) doyurdum. BK D38 (Tekin 2006: 64, 65).

... *og(ı)lin yu[t(u)z]in ylık sin b(a)r(ı)min (a)nta (a)lt(ı)m* “Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım.” BK D24 (Tekin 2006: 58, 59).

... *sü sül(e)p(e)n tört bul(u)ñd(a)kı bod(u)n(u)g kop (a)lm(ı)ş* “Ordular sevkederek, dört bucaktaki halkları hep almış” KT D2 (Tekin 2006: 24, 25).

... *k(a)ra trg(i)Œ bod(u)n(u)g (a)nta l()rm(i)Œ (a)lm(t)Œ* “TrgiŒ avam halkını orada ldrmŒ, (tutsak) almıŒ” KT D40 (Tekin 2006: 34, 35).

... *k(a)rlukug l()rt()m(i)z (a)l(t)ım(t)z* “Karlıkları öldürdük, (tutsak) aldık” (KT K2) (Tekin 2006: 36, 37).

... *il(i)n (a)nta (a)lt(t)m* “devletini orada zaptettim” BK D27 (Tekin 2006: 60, 61)

... *y(a)d(a)g y(a)b(t)z boltı tip (a)lg(a)lı k(e)lti* “(Türklerin) piyadesi bozuldu” diyerek (bizi) zaptetmek üzere (zerimize) geldi.” BK D32 (Tekin 2006: 62, 63).

... *m(e)n [t]rg(i)Œ k(a)g(a)nka kuz(t)m[(i)n....]* *(e)rt(i) ul(u)g türün (a)lı birt(i)m* “Ben TrgiŒ hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim.” BK K9 (Tekin 2006: 46, 47)

... *kuzın (e)rt(i) ul(u)g türün ogl(u)ma (a)lı birt(i)m* “kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim” BK K10 (Tekin 2006: 46, 47).

Orhon Türkçesi metinlerinden alınan yukarıdaki örneklerde al-fiilin deđiŒik anlamları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Fiil *almak*, *kanmak*, *duymak*, *dinlemek* anlamlarının yanında *tutsak almak*, *zapt etmek* ve *evlendirmek* anlamlarında da kullanılmıŒtır. Yapı olarak tek baŒına kullanıldığı gibi “*alı birtim*” BK K9 (Tekin 2006: 46-47) rneğinde de birleŒik fiil de oluŒurmaktadır.

I.2. Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde

Uygur Türkçesi döneminde de fiilin eŒitli anlamlarda kullanıldığı saptanmıŒtır. *Eski Uygurca Din DıŒı Metinlerin KarŒılaŒtırmalı Söz Varlığı* (Ayazlı 2016) adlı alıŒmada *al-* fiiline “*almak*, *teslim almak*, *satın almak*; *kiralamak*, *d almak*” anlamları verilerek sözcükle ilgili Œu açıklama yapılmıŒtır: “*al-* sözcüğü temel anlamının yanında “*toplamak*, *almak (borcu)*; *evlenmek*; *ıkarmak*

(eyeri, şapkayı)” gibi yan anlamlara da sahiptir. Modern dillerde değişik şekillerde yaşayan bu sözcük, pek çok ağız ve birleşik adda zaman zaman ikinci bir unsur olarak kullanılır: alıp bar-, alıp ket- “alıp gitmek” alıp käl- “alıp getirmek” şeklinde...” (Ayazlı 2016: 43).

İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Hamilton 1998) adlı eserdeki örneklere bakıldığında;

meniñ eltä qazyançım siziñ ermäz mü amtı köñülçä alıñ “benim Devlet gelirlerim sizin değil mi? Şimdi siz onları gönlünüze göre alın” İKP XVI-4 (Hamilton 1998: 18).

bäkrü kizläp tut oyru almazun İKP LVI-1 “ Sıkı tut, iyi gizle; hırsız almasın!” (Hamilton 1998: 38).

sürüg ud qamay öntüktä tilin yalyap ekki közintäki sışın alıp “Sürüdeki öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı” İKP LXV 6 (Hamilton 1998: 43) şeklinde fiilin değişik anlamları karşıladığı tespit edilebilir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *al-* fiilinin temel anlamının yanında farklı kavramları karşıladığı görülmektedir.

I.3. Karahanlı Türkçesi Metinlerinde

Türkçe İlk Kur'an Tercümesi adlı eserde *al-* fiiline *almak*, (*miras*) *almak*, *sahiplenmek*, *ele geçirmek* anlamları verilmiştir (Ata 2004: 211).

Karahanlı Türkçesinin önemli metinlerinden Kutadgu Bilig’de *al-* fiili çeşitli anlamlarda kullanılmıştır;

kıılıç baldu boldı bu il saqçısı

kıılıçın alır il buğun başçısı 2140 (Arat 1991: 230); *Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sâyesinde memleketler ele geçirir.* (Arat 1998: 161) örneğinde *ele geçirmek* anlamı;

kişig tuttum *aldım* küçün yarmağın men

kimig serdim irdim kimi me açtım 6543 (Arat 1991: 646); *Ben insanları tutup zorla paralarını aldım; kimine çıktım, kimini yerdim, kiminin de canını yaktım* (Arat 1998: 469) örneğinde *gasp* etmek anlamı;

usa ev kıızı *al elig* tegmedük

seniñde adın er yüzün körmedük 4477 (Arat 1991: 450); *Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan bir âile kıızı almağa çalış* (Arat 1998: 324) örneğinde evlenmek anlamını ifade etmektedir.

Kutadgu Bilig’de fiilin bir isimle birlikte birleşik fiil oluşturduğu yapılar da bulunmaktadır. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri Fiil adlı eserinde bu yapıları *asıg al-* “faydalanmak”, *elig al-* “elinden tutmak”, *köñgül al-* “gönlü bağlamak”, *köñgül ögke al-* “gönülde ve akılda tutmak”, *öç al-* “öç almak”, *tırñgak al-* “tırnak kesmek”, *yol al-* “yol almak” örneklerini vermiştir (Ercilasun 2014: 99).

I.4. Kıpçak Türkçesi Metinlerinde

Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde *al-* fiiline verilen anlamlar şunlardır: “*al-* (I) 1. Almak. 2. Tutmak. II. Evlenmek.” (Toparlı vd. 2007: 6). Aynı eserde fiilin yardımcı fiil olarak kullanıldığı yapıları da yer verilmiştir: “**cân al-** Öldürmek, **destür al-** izin almak, müsaade almak. **hazz al-** zevk almak, hoşlanmak, **kayra al-** geri almak, sözünden dönmek, **köñül al-** gönlünü kazanmak, **öç al-** intikam almak, **satın al-** satın almak, alış veriş yapmak” (Toparlı vd. 2007: 6).

I.5. Çağatay Türkçesi Metinlerinde

Şiban Han Dîvânı’nda (Karasoy: 1998) geçen aşağıdaki beyitlerde *al-* fiilinin çeşitli anlamları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Şâh-Baht Hân aytur Semetqandnı *alganda* basa Kök-Sarâyıda toy kıılıp... 49a/9 (125)

Qara-kölni *algandin* soñg 153b/2 (256)

Yukarıdaki örneklerde *al-* fiili *ele geçirmek, zapt etmek* anlamında kullanılırken,

Basa Yūnus Hānıñg uluğ kızını talāk salıp siñgliniñg kızını *alganda* bu beytni aytıp yiberildi 122b/10 (214)

cümlesinde fiilin *bir kadını kendine eş olarak almak* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Söz konusu eserde *al-* fiili bir isimle birlikte birleşik fiil ve anlamca kaynaşmış deyimleşmiş fiiller olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır;

Şibānī Çingiziden şer'ingni *satun alğan*

Yoluñgda cānın birgen İslām kıılıçı min-min 119b/11 (210)

Zülf-i perişāndın gehi Mūsā 'aşāsındın gehi

Geh efsūn ile *cān alıp* geh gāret-i imāndur 45b/7 (121)

İdim hicrān tūni 'āciz hayaliñg luft ile kildi

Miniñg cismimni munda qoydı *köñglümni alıp* bardı 170b/4 (278)

Min siniñg-min sañga oq kııldım ümīd

Sindin özge mini kim *otdın alur* 5a/8 (68)

Eckmann, Çağatayca El Kitabı adlı eserinde “Diğer fiillerin belirsiz gerundiumları ile kullanılan şu fiiller, çeşitli birleşik fiilleri teşkil ederler: *al-* “almak”, iktidar ve olabilirlik iradesi ile: *bola alur* “olabilir” Küll. S 24a:4, *bu kitābnı Türk tilige terceme kııla alğay-mu mén* “bu kitabı Türk diline tercüme edebilecek miyim?” Küll. S 52b/13, *körmegen kişi inana almas* “görmeyen kişi, inanamaz” Mec. 60a:12”

(Eckmann 2013: 114, 115) açıklamasıyla *al-* fiilinin yeterlilik fiili olarak da kullanıldığını ifade etmektedir.

I.6. Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde

Akkuş, Kitab-ı Gunya adlı eserin dizin bölümünde *al-* fiiline şu anlamları vermiştir: 1. almak, satın almak, elde etmek. 2. evlenmek. 3. almak, götürmek (sel). 4. çalmak. 5. bindirmek. 6. kiralamak; *almış ol-* 1. almak, satın almak. 2. çalmak, almak; gasbetmek. Dizinde yer alan fiilin bir isimle birlikte kullanıldığı yapılar da şunlardır: *âbdest al-abdest almak*, *‘ariyet(e) al- kiralamak*, *ödünç almak*, *‘avrat(ın) al-evlenmek*, *baş haracın ala- haraca bağlamak*, *cezalandırmak*, *dutu(ya) al- rehin almak*, *rehin bırakmak*, *ele al- tutmak*, *elegeçirmek*, *almak*, *eline al- tutmak*, *almak*, *er al- evlenmek*, *kocaya varmak*, *ev al- kiralamak*, *kirayla tutmak*, *girü al- önce verdiği bir şeyi tekrar kendisine mal etmek*, *geri almak*, *götürü al- birşeyi ayrı ayrı değil bir bütün halinde almak*, *kan al- kan vermek*, *қан bahasın al- kan bedelini almak (öldürülen kişi için)*, *қыына al- yanına almak (himaye etmek, korumak için)*, *қыз al- evlendirmek*, *kiriye al- kiralamak*, *şatun al- satın almak*, *selem al- peşin para ile vadeli mal almak*, *ücrete al- kiralamak*, *âbdest alabil- abdest almaya muktedir olmak*, *gücü yetmek*, *қыз alıver-evlendirmek* (Akkuş 1995: 412-416).

Süheyl ü Nev- Bahār adlı eserde geçen;

Dökilür yaşum üşte şarardum

Ki mūm bigi içümden aldı odum SN 1947 (Dilçin 1991: 326) beyitinde geçen *al-* fiiline sözlük bölümünde *tutuşmaya*, *yanmaya başlamak* anlamı verilmiştir (Dilçin 1991: 585).

Dede Korkut metninin dizin kısmında *al-* fiiline *kazanmak*, *elde etmek*; *çözmek*; *ele geçirmek*, *yakalamak*, *avlamak*; *fethetmek*, *ele geçirmek* anlamları verilmiştir (Özçelik 2005: 305).

Türkçenin bütün tarihsel dönemlerinde *al-* fiilinin anlam ve yapı açısından farklı kullanımlara sahip zengin bir fiil olduğu gözlenmiştir.

II. Nehcü'l-Ferâdîs'te Al- Fiilinin Anlamları

Harezmi Türkçesinin en önemli eserlerinden Nehcü'l-Ferâdîs'te de *al-* fiili birçok farklı anlamı ifade etmek için tek başına kullanıldığı gibi, bir isim ile birlikte birleşik fiil olarak da kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde fiilin tek başına kullanıldığı örneklerde karşılaştığı anlamlar ele alınacak, ikinci bölümünde ise eserde birleşik fiil olarak kullanıldığı biçimler değerlendirilecektir. Araştırmada *Nehcü'l-Ferâdîs I. Metin, II. Tıpkıbasım* (Eckmann 2004) adlı eserden yararlanılmıştır. Fiil bu kitaptan taranarak geçtiği varak ve satır numaralarıyla örneklendirilmiştir. Ayrıca yine çalışmada *Nehcü'l-Ferâdîs III. Dizin-Sözlük* (Ata 1998) adlı eserden de yararlanılmıştır. Eserin dizin bölümüne *al-* fiiline *almak, geri almak; fethetmek, ele geçirmek; evlenmek* anlamlarıyla birlikte fiilin bir isimle birlikte kullanıldığı *borç a., cevâb a., elni a., hatun a., Hayberni a., 'ibret a., karşı a., Mekkeni a., Rûmnî a., satgın a., selâmımı a., suw a., Tebrîzîni a.* yapılarına da yer verilmiştir (Ata 1998: 11-13). Çalışmada söz konusu fiil yukarıda verilen anlamlara ilave olarak karşılaştığı başka kavramlar açısından değerlendirilecektir. Ayrıca fiil oluşturduğu birleşik fiiller ve deyimleşmiş ve kalıplaşmış yapılar açısından da incelenecektir.

II.1. Al- Fiilinin Tek Başına Kullanıldığı Örnekler

II.1.1. “Bir şeyi veya kimseyi mevcut olduğu yerden ayırmak”:
Aşağıda verilen örneklerde *al-* fiili *bir kimseyi veya herhangi bir şeyi mevcut olduğu yerden ayırmak, yer değiştirmesini ya da tamamen yok olmasını sağlamak* anlamlarında kullanılmıştır.

...*Taqı bukündin soñ anıñ ewinden hêç neerse alman! tedi erse, aydılar...* (220-10)

...*Anlar taqı sizdin alğan mällarnı sizke qaytarsunlar taqı ewlerini cümlesini qaytarsunlar...* (256-6)

...*Özi men yoqumda ewümge kirip mëndin destürsüz mälümni alur taqı harc qılır tedi erse...* (285-15)

...oğlı Hasan aydı: Ey anam, sizin birle bir tērgide ta‘ām tenāvul qılsam, sizin mubārek közüñüz bir neerseke tüşer bolsa, men taqı anı bilmedin sizdin burunraq alsam taqı tenāvul qılsam, qorqar-men kim ata ana āzārlatğanlardın bolğaymen, tēp aydı erse...(289-3)

...Eger Şeytān köñliñe kirip imāniñni taqı tevħidiñni taqı ma‘rifatiñni alsa, ne qılğay erdiñ?... (325-5)

...Bu māl tavarnı Haq te‘ālā bērip turur erdi, yana Haq te‘ālā aldı... (329-14)

...Cümlesini Haq te‘ālā bērip turur erdi, Haq tvt aldı. Bērgen taqı ol turur, algān taqı ol turur tēp ...(330-9)

...Ėmdi ol yüz qoy taqı bir cāriya kim bērdiñ, anı algıl, bu kişike ħarām turur, neerse almaq revā bolmaz... (347-15)

...Kim kim taqı bir kimerseke küç tegürmiş bolsa, ol küç tegürgenniñ ħasanātıdın algaylar taqı bu mazlūmqā bērgeyler... (390-1)

II.1.2. “Birlikte götürmek, beraberine almak”: Fiil herhangi bir şeyi veya kimseyi yanlarına almayı, alarak başka bir yere götürmeyi ifade etmektedir.

...Sen ėkki tēwe birle ‘Abdullāhı alıp Şavr atlığ tağ tüpinde gār bar, biz çıqmışdın üç kündin soñ aña kelgey-sen tēp turur erdi... (23-13)

...Taqı şaĥābalarqa aydı: Uruş silāhı ėletmeñ, Mekke kāfırları bilsünler kim Ka‘beke ziyārat üçün barur biz, uruşmaq üçün barmaz miz, velikin qılıçlarını alu barıñ tēdi... (37-4)

...Ol ħatun taqı bitigni alıp baru başladı erdi... (48-9)

...MālİK aydı: Menim rāyım andağ turur kim cümle māllarımıznı, yılqı qararı, oğul qızın, ħatunlarımıznı, cümleñi alıp baralıñ, hēç Tāyıfta neerse qodmağalıñ anıñ üçün kim uruşqan kimerseler qaçmaqqa i‘tiqādı bolmasun... (69-7)

...Aydılar kim: Bu Düreydni életeliñ kim bu ħarb işini yañşı bilür, üküş ħarblar qılıp turur tēp anı taqı alıp bardılar... (69-15)

...Yā Düreyd, Mālik ħükmi andağ boldı kim hēç kimerse oğlını qızını, ħatunını, mālī tawarını, yılqı qarasını elde qoğmasun, cümleñi alıp çerigke çıqsunlar tēp aydı tediler erse (70-1)

...Mālikni ündediler, alıp keldiler... (70-3)

...Andın soñ aydı: Ey batrıqlar, bu bitig keltürgen kişini alıp Žağātırqa barıñ... (80-12)

...Bābūya aydı: Kesrī melik bizlerni ıda bérdi kim ol kişi kim bizke bitig ıda bérdi, anı maña alıp keliñ! tēp... (81-16)

...Qaçan kim Abū Bekr razhu bu yēti baş kişilerni alıp éwke keldi erse atası Abū Quhāfa keldi... (98-5)

...Ol kün kim Yūsuf peygāmbar ‘as qarındaşları ħasad qılıp atalarıdın sıtağ birle şahrāqa çıqıp oynagañıñ Yūsufnuñ köñli açılson, tēp alıp şahrāqa çıqtılar... (112-8)

...İbn-i Mes‘ūd razhu Abu Zarnıñ za‘īfasını taqı ‘ayalını öz ‘ayalları qatınga keltürdi taqı cümlesini alıp Medīneke keldiler... (131-12)

...Harūne’r-Reşid aydı: Barıñ, Kūfedin uluğ yaşığ kişilerni alıp keliñ, bu ziyārat qayu ‘azizniñ ziyāratı turur bizke ma‘lūm bolsun tēdi érse... (155-16)

...İmām Şāfi‘ī aydı: Andağ erse, bargıl, ol yārıñnı alıp kelgil... (203-12)

...Baqar Cebre’ıl ‘as bi aq qoçqar, uluğ moynuzluğ semüz qoçqarnı alıp İbrāhım peygāmbar ‘as qatınga éndi... (216-2)

...Maña ustādım Sufyān aydı kim elbette Aħmedni alıp kelgil tēdi... (223-1)

...Barıñ aña edeb qılıñ, tedi erse, bardılar halifanınñ serhenglerini alıp keldiler taqı İmāmğa edeb qılıu başladılar erse... (225-17)

...Ol qoyı bardı taqı bir kimersenıñ büstānıñğa kirdi taqı tek yapaqındın yedi erse, Abū ‘Abdullāh Ṭūsī raḥmhi ol qoyını terk kıldı, almadı... (296-8)

...Yehūdā aydı: Bu Yūsufnı bir quduğqa bırañıñ. Keçgen kārvānlar alğaylar taqı kêtgey... (353-14)

II.1.3. “Çalmak”: Fiil bir malı gizlice ve habersiz almak, hırsızlık yapmak kavramını da ifade etmek için metinde yer almaktadır.

...Yā şeyḥ, éwümge uğrı kirdi taqı ne kim mālım bar erdi cümlesini aldı, tedi erse... (325-3)

...Şeyḥ aydı: Neteg şükür qılmaz-sen? Uğrı aldı erse, dünyāvi mālınñı aldı... (325-4)

II.1.4. “Ele geçirmek, fethetmek”: Aşağıdaki örneklerde ise fiil bir yere sahip olma, fethetme anlamlarında kullanılmıştır.

...Ḥaq te‘ālānıñ fermānı birle Ḥaybar atlığ élke bardılar. Ḥaq te‘ālā nuşrat bérđi, Ḥaybarnı aldılar. Yana Fedek atlığ élke bardılar, anı taqı aldılar. Yana Mu’ta atlığ élke bardılar. Ḥaq te‘ālā nuşrat bérđi, anı taqı aldılar... (47-7)

...Qaçan kim Peyğāmbar ‘as Mekkeni açtı erse, Ṭāyif élinge ḥabar tegdı kim Muḥammed çerig birle keldi taqı Mekkeni aldı tēp...(69-1)

...Bu kün bu Muḥammed Mekkeni aldı, yarın bizlerke kelgey, bizlerke taqı zaḥmat bergey... (69-3)

...Nāgāh isti‘dād qılıp bizlerke kelse taqı biziñ isti‘dādımız bolmasa, sizlerni helāk qılğay, neteg kim Mekke ḥalāyıqınğa nāgāh keldi taqı anlarını aldı... (69-4)

...Andın soñ Ḥimsni, Ḥalebni, cümlesini aldılar... (111-10)

...*Andın soñ İskenderiyyeni aldılar taqı Mışırnı aldılar...* (111-12)

...*Cümle çerig qayıttılar taqı ‘Acem tarafınğa bardılar, Tebrizni aldılar, Ahvâz atlıg élni aldılar, Hurāsānnı, İsfahānnı, Hemedānnı, cümlesini aldılar...* (112-4)

...*Cümle çerig hıšār içinge kirdiler taqı cuhūdlarnı helāk qıldılar taqı Haybar élni aldılar...* (139-17)

...*Qaçan kim Peygāmbar ‘as çerig birle bardı taqı Banū’n-Naşr atlıg élni aldı, üküş māl tawar ganimat hāşil boldı erse...* (255-17)

II.1.5. “Eline almak”: *Al-* fiili *eliyle kavramak, tutmak* anlamında kullanılmıştır.

...*Peygāmbar ‘as ol azıqını alıp bardı taqı ol gār içinde bir qaç kün halvat qıldı...* (7-9)

...*Yā Hadīca, maña halvat olturmaq hoş kelür tēp hemiše azıq alıp barıp halvatlar qılır erdi...* (7-10)

...*Bu söz üçün [-mü] munça halāyıqını bu yerke yıgdıñ? tēp ékki élginge taş alıp attı erse, Cebre’il ‘as bu sūranı éndürdi...* (17-5)

...*Peygāmbarğa aydılar erse, Peygāmbar ‘as élginge balta aldı taqı üç qata Bismillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm tēdi taqı urmış erdi, bu uluğ taş pāra pāra boldı...* (28-5)

...*Peygāmbar ‘as keldi taqı mübārek élginge bir uluğ balta aldı taqı Bismillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm tēdi taqı tekbir aydı erse, cümle şahābalar taqı tekbir aydılar...* (30-2)

..*Yā Huzeyfe, bargıl taqı maña bu kāfirlardın habar keltürgil kim ne aḥvāl üze tururlar, velikin hēç kimerseke zaḥmat tegürmegil! tēdi erse, men taqı ok ya aldım taqı bardım...* (31-15)

...Qaçan kim Peygâmbar ‘as bu sözni eşitti erse, ‘Alîni razhu ündetti taqı aydı: ‘Alamnı algıl taqı bizke kelgil kim bizke fermân boldı kim Benü Qurayza cuhüdları birle ħarb qılmaq kerek... (33-5)

...‘Alî razhu ‘alamnı aldı taqı Bilâlqa fermânladı kim cümle şahâba êkindü namâzını Benü Qurayzada qılsunlar tēp... (33-7)

...Ve eger yunar bolsa, ol yungân suwını biri biridin qunuşup alurlar, taqı içerler taqı yüzlerine sürterler, teberrük qılır erdiler... (44-11)

...Bu üç qadaĥnı maĥa qarşu tuttılar erse, men süt qadaĥ[ı]nı aldım taqı içtim; ĥamr qadaĥını taqı ‘asel qadaĥını almadım erse, ol ferîşte aydı... (57-9)

... Qaçan kim Peygâmbar ‘as’nuĥ bitigi keldi erse, Necâşî melik aldı, oqıdı, içindeki sözlerni cümlesini bildi... (79-4)

...bu Žagâĥır turdı, taqı êwke kirdi, taqı tonlarını çıqardı, taqı aq tonlarını keydi, taqı élinge ‘asâ aldı taqı çıqtı: aydı... (80-16)

...Qaçan kim bu ‘Abdullâĥ Kesrî mülkinge tegdi taqı bitigni berdi, Kesrî aldı taqı oqıdı erse, ġazabı keldi taqı aydı kim: ... (81-8)

...Yâ Bilâl, bargıl, ol qamçı Fâĥıma êwinde turur, ol qamçını alıp kelgil!... (86-3)

...Cebre’il ‘as aydı: Yâ Resûlallâĥ, cümle kök qapuġları açlıp ferîşteler eliglerinde tabaqlar üze nişârlar alıp intizâr qılıp baqıp tururlar... (88-16)

...Seniĥ rûĥuĥ kelmekinge taqı cümle uçmaĥ qapuġlarında ĥûrlar eliglerinde tabaqlar alıp nişârlar âmâda qılıp seniĥ rûĥung kelmekinge baqıp tururlar tēdi erse... (89-1)

... Bayaqı tēġ butĥâna içinde şahrâqa olturdı taqı bir yığaç aldı taqı bu necâsatnı cümle butlar yüzinge sürtti, taqı çıqtı... (96-12)

...*Qaçan kim Umayya 'bnü Halaf 'al yarım batman qızıl altun[nı] aldı erse, sewnü bardı, taqı bir qaç tewe buthāna qapugında qurbān qıldı taqı dervişlerke bérdi...* (97-12)

...*'Ömer anıñ derhōstını qabūl qılmadı erse, ğazabı ziyāda boldı, bardı, êkki uçluğ bıçaq aldı...* (118-1)

...*Ol mel'ün êlginge bıçaq alıp şaflarını yarıp keçdi...* (118-4)

...*Andın soñ Peyġāambar 'as aydı: Yā 'Alī, 'alemni algıl taqı şahābalarnı başlağıl taqı bargıl...* (139-5)

...*Bolġay kim Haq te'ālā saña nuşrat bergey, tédiler erse, 'Alī razhu 'alemni aldı taqı şahābalarnı başlap Haybar hişārına keldi...* (139-9)

...*İbnü Mülcemke aydı kim: Turğıl taqı va'de qılmışıñqa vefā qılğıl, tédi erse, İbnü Mülcem 'al taqı qılıcını aldı taqı mescidke keldi...* (153-10)

...*Barğıl bu çādırımını életgil taqı qonşımızda Şem'ün atlıġ Yahūdī bar, añar tutuğ qodğıl taqı andın tórt batman arpa algıl taqı maña kelgil, men anı ö[gü]geyin taqı etmek bışurayın, tédi erse, Selmān Fārsī taqı andağ qıldı erse, ol Şem'ün Yahūdī bu çādırını êlginge aldı taqı baqtı, yıġlayu başladı, aydr.* (163-6)

...*Selmān Fārsī aydı: Yā Fātima, bu etmeklerdin êkki etmek Hasan Hüseyin üçün algıl!...* (163- 14)

...*Peyġāambar 'as aydı: Ey qarındaşım Cebre'il, sēni bu oġlanlar Diḡyatü'l-Kelbī tēp saqınıp tururlar taqı Diḡyatü'l-Kelbīniñ 'ādātı ol erdi kim qaçan bizke kelür bolsa, yeñike êkki alma alıp kelür erdi taqı oġlanlarınıñ tegme biringe bir alma bérür erdi...* (171-2)

...*Cebre'il 'as derhāl qanatı birle uçmaḡdın êkki alma aldı taqı bu êkkisine bérdi...* (171-5)

...Andın soñ Ummi Selemeke aydı: Yā Ummi Seleme, bu topraqñı algıl aprağıl... (179-5)

...Siziñ keremüñüzdin derhōst ol turur kim benim tañanımnı kişike aymasañız, tēdi erse, ol taqı qabūl qıldı taqı çıqtı aldı, sewnüp çıqtı taqı Abū Hanīfe hıdmatıñğa keldi... (195-14)

...ōzi taqı rağbat qıldı taqı éwinge kirdi taqı yüz altun aldı taqı yārānları birle ol hatun qatıñğa bardılar... (205-6)

...Ey ‘aziz, cümle mālımnı saña va‘da qıldım erdi, uş tonlarımñı algıl taqı barğıl, éwümde cümle mālımnı algıl, şahrādağı né kim yılqı qara bar, cümlesini saña bağışladım... (212-10)

...Erte boldı erse, bir yip taqı bir uluğ bıçaq aldı erse, Hācar aydı: Yā İbrāhīm, dōstum ziyāratıñğa barur-men tēdiñiz... (213-9)

...İbrāhīm peygāmbar aydı: Ol dōst ziyāratıdın qaytmışda éwke otun kerek bolğay, bir bağ otun kesip keltürelıñ tēp aldım, tēdi taqı İsmā‘il birle çıqtılar... (213-11)

...Şeytān-i la‘in aydı: Bıçaq taqı yip alıp seni boğuzlamaqğa eletür, tēdi erse... (214-7)

...Andın soñ İbrāhīm peygāmbar ‘as bıçaqñı élginge aldı taqı oğlı İsmā‘ilniñ alınıñ yerke qoydı... (215-12)

...İbrāhīm peygāmbar ‘as bir balta aldı taqı buthānaqa kirdi taqı cümle butlarını pāra pāra qıldı... (216-8)

...Bir kün İmām Aħmed Hanbelniñ hādıması imāmnıñ oğlı Şāliħ éwidin hamir māya alıp etmek bişürdi... (220-3)

...Eger qabūl qılır bolsañ, algıl, tēp aytıñ, andın soñ bēriñ, tēdi erse... (220-12)

...Hātam-i Aşam baqar, ol éw içinde Rūmī qalılar tōşeglig turur, ağır bahālığ tōşekler tikilmiş turur, bu qāzī ol tōşekler üze tekye urmış

taqı başı qatında bir hādım élinge yelpise alıp bu qāzīni yelpiyür... (235-13)

...Bolmasa, bir uzun yığaç almış, tegme bir çıpçuqlar ğalaba qılmışda ol yığaç birle anlarını ürkütür, yana kelürler, yana ürkütür bolsa, yana kelürler... (244-15)

...Ol kilidni cāriyadın aldı taqı şandūqni açtı ne miqdār kim öziniñ hācatinga kerek erdi aldı taqı şandūqni bayaqı teg bağladı... (259-1)

...Qarındaşınız Fath-i Muvaşşalī keldi taqı mēndin kilid alıp sizniñ şandūqni açtı taqı meblağ yarmaqni çıqardı... (259-3)

...Bilmes-men nēçe altun aldı taqı şandūqni bağladı taqı kilidni maña bērdi... (259-4)

...Yā Cebre'ıl, bargıl taqı yerdin bir qabza tupraq algıl, tēdi erse... (277-8)

...Cebre'ıl keldi, taqı yerke éndi. Ey yer, Haq fermānı birle sēndin bir qabza tupraq alur-men... (277-9)

...Yā Cebre'ıl, Tañrı te'ālānı saña şefi' qılur-men, anıñ hürmeti üçün kerek kim mēndin tupraq almasa taqı menim eczāmdın bolğan qullar tamuğqa sezā bolmasalar, tēdi erse, Cebre'ıl taqı almadı... (277-12)

...Aña taqı Haq te'ālānı şefi' qıldı erse, ol taqı almadı... (277-15-16)

...taqı bir qabza yerdin tupraq aldı erse... (277-17)

...Baqar bir abuşqa ermiş, arqası bükreymiş saçı saqalı aqarmış, élgine 'asāsını almış, keldi taqı Peyğāmarqa salām qıldı erse, Peyğāmar 'as cevāb yarlıqadı... (285-16)

...anası taqı hēç neerse tēmedi taqı sütini alıp çıqtı... (298-15)

...Sen bu kün maña ‘alif aldıñ taqı ol ‘alif satğuçıqa bir yaman yarmaq bérdiñ. Ol ‘alif satğuçı anı bilmedi taqı aldı... (299-16)

4) ...Ol yaman yarmaqñı andın aldı taqı öñin yarmaq bérdi... (300-4)

...Eger bu kemi içindekiler anıñ (içindekilerniñ) élgidin ol baltanı almasalar, ol kemi teşilse, ol teşgen taqı helāk bolur, özgeleri taqı helāk bolurlar... (303-13)

...Abū’l-Ḥasan-i Nūrī raḥmhi ol kemike kirdi taqı ol keminiñ tirekini aldı taqı bu küplerniñ mecmū‘ını sındurdı taqı helāk qıldı... (307-5)

...Andın kümüş çanaq birle şerbet keltürdi erse, Ḥuzeyfe raḥhu ol çanaqñı aldı taqı şerbetni éw édisiniñ yüzinge urdı erse... (309-8)

...Bu ékkidin biringe sökellik tegdi taqı sökelliki qatıg boldı erse, iginge şabur qılu bilmedin oq başaqını aldı taqı barmaqlarınıñ boğunlarıdın kesti... (326-8)

...Émdi tegme biriñiz otlar alıp barıñlar taqı Ayyūbnuñ né kim yılqı qarası bar erse, cümlesini köydürüñ taqı helāk qılıñ, tēp fermānladı erse, bu şeytānlar taqı periler otlar alıp bardılar... (329-8)

...Bu Qābīl bir uluğ taş aldı taqı Hābīlniñ başıñga urmuş erdi... (338-3)

...Qaçan kim Qaydūm atlıg yerke yettiler erse, bir taş aldı taqı bu oğul ‘ammını ol taş birle öltürmiş erdi... (339-13)

...Taqı qaçan kim mu‘min qul ḥamrını içmek üçün élinge alur bolsa, Haq te‘ālā ol quldın raḥmatını yıgar, hēç añar raḥmat qılmaz... (363-6)

...Üçinç kün ol Zühre ḥamr alıp keldi erse, munlar ‘ısqı taqı ziyāda boldı... (366-12)

...bu Zühre ḥamr alıp kelmiş erdi... (366-17)

...*Qaçan kim bu habarnı eşitti erse, sewündi taqı yüreklendi taqı rāhiblar tonını keğip égninge seccāda kemişip élginge ‘aşā alıp Barsişānıñ şavma‘ asinga keldi taqı destūr tiledi erse...* (369-2)

...*Bu arada erdi kim hatun yerindin qoptı taqı élginge bir yitig kerey aldı taqı aqrın bu ér qatınğa kelü başladı erse...* (383-6)

...*Bukün bu tonlar andağ bolup turur kim ādemī élge alsa, alu bilmez taqı baqmaqğa yigrenür, tēdi...* (391-10)

...*Kişi neerse bēse, almaz...* (400-9)

...*bu ‘ābid gāzablandı taqı derhāl élginge balta aldı...* (409-17)

...*bu ‘ābid bardı, bayaqı tēg baltasını aldı...* (410-17)

...*Bu bitigni fulān ‘āmilqa eletgil, tēp aydı erse, derviş taqı ol bitigni alıp tururda ol hased qılguçı qarşu keldi...* (421-12)

...*Cellād taqı élginge qılıç aldı taqı élgini qaldurdı...* (434-5)

...*Baqar, bir abuşqa keldi taqı élinge türü aldı taqı yerni ahtarı başladı ekmek üçün...* (434-17)

...*Bu abuşqa bayaqı tēg qoptı taqı türüsini aldı taqı işleyü başladı...* (435-5)

II.1.6. “Evlenmek”: Aşağıda tespit edilen örneklerde *al-* fiilinin *bir kadını kendine eş edinmek* anlamını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

...*Bu ‘ammumnı öltürsem taqı munuñ mālını alsam, hem taqı qızını alsam, tēp qaşd qıldı...* (339-10)

...*Ol kāfir bolğan miñ altun çıqardı taqı bir ma‘mūr būstān satğın aldı taqı miñ altun hārc qıldı bir körklüg qız aldı taqı miñ altun hārc qıldı...* (424-8)

II.1.7. “Gasp etmek”: *Al-* fiilinin bir diğer anlamı birinden veya bir yerdeki malları zorla almak, el koymak, gasp etmek anlamındadır.

...Şahrâda çerig keldi taqı êkki yüz tēwesini aldılar erse, tēweçisi yâ şabāhāh tēyü Mekkeke keldi erse, Mekke ħalqı qorqtılar... (42-4)

...‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Andağ erse, siziñ çerig benim êkki yüz tēwemni almışlar... (42-7)

...Ol zālimler ol musulmānlarınñ mällarını alurlar, ‘azāb u ‘uqūbat qılurlar... (67-9)

...Ve eger mundağ qılmasañız ağır çerig ıda bérür-men, cümleleriñizni ħarāb qılurlar, ħatunlarıñızni, oğul qızlarıñızni bulun qılurlar, mällarıñızni, yılqı qarañızni cümlesini alurlar, ħanīmat qılurlar tēp tört yanga elçiler ıda bérdi erse, qorqtılar... (82-14)

...Bu ‘ammumni öltürsem taqı munuñ mālını alsam, hem taqı qızını alsam, tēp qaşd qıldı... (339-10)

...Peyğāambar ‘as aydı: Musulmānıñ qanını nāħaq yerde tökmek ħarām turur taqı nāħaq yerde mālını almaq taqı ħarām turur taqı yüzi suwını tökmek ħarām turur... (385-13)

II.1.8. “Harcamak”: Aşağıdaki cümlede *al-* fiili *bir malı kullan-, harca-* anlamındadır.

...Qaçan kim sen mēni tañrılıq qarındaş tutunsañ neçe üküş mālını men öz ħācatım üçün seniñ mālınıñdın alsam, kerek kim saña ağır kelmese, tēdi erse, ol kimerse aydı..¹. (258-12)

II.1.9. “Kazanç sağlamak”: Metinde *al-* fiili *bir alışveriş sonucu elde edilen kazancı* ifade etmek için kullanılmıştır.

---

¹ Bu cümle Bilâl Aktan’ın (2017) Kerderli Mahmud *Nehcü’l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu* adlı eserinde “Beni Allah (cc) için kardeş edindiğin zaman, ihtiyacım için senin malından ne kadar harcasam sana ağır gelmemeli” dedi.” (s. 176) şeklinde aktarılmıştır. Kelimeye anlam verilirken bu çeviri dikkate alınmıştır.

...Şeyh aydı: *Ey qāzī, sen bu hālāyīq arasında kim hüküm qılur-sen, hēç dünyāvī neerse alur-mu-sen?...* (246-3)

...*Ol haq üçün neerse bērseler, alur-men, tēdi...* (246-5)

...Şeyh aydı kim: *Öñin kimerseler bitimek üçün ne miqdār ücret algay erdiler?* (246-7)

...*Bu rişvet bolmaz mu kim bir yarmaq algu yerde on altun alsa?...* (246-9)

...*Abu Bekr razhu aydı: Qamluq qılıp neerse almaq hārām turur...* (294-17)

...*Peygāmbār ‘as aydı: Ey yārānlarım, qayu biriñiz kim taqı bir mu’minniñ mālını şerī‘atdın taştın almış bolsa taqı ğıybat qılıp yūzi suwını tōkmış bolsa, zīnhār ol mālını ēdisinge qaytarsun...* (389-15)

II.1.10. “Kazanmak, elde etmek”: Fiil aşağıdaki örneklerde *elde etmek, sahip olmak* anlamlarında kullanılmıştır.

...*Andın soñ kārīvān hālqı suw almaqqa kelip Yūsuf peygāmbarnı quduğdın çıqardılar erse, yana qarındaşları...* (52-2)

...*Yana Mışırğa barur kārīvānlar ol quduğ qatında qondılar taqı suw almaq üçün delv ıda bērdiler erse, Yūsuf peygāmbār ol qovağa yapşunup quduğdın çıqtı...* (112-11)

...*‘Alī aydı razhu: Tetik ol kimerse bolur kim, fānī bolur neerseni bērse taqı bāqī bolur neerseni alsa...* (148-4)

...*Ēmdi ol yüz qoy taqı bir cārīya kim bērdiñ, anı algıl, bu kişike hārām turur, neerse almaq revā bolmaz taqı oğluñ ergen bolsa, añar yüz qamçı urmak gerek...* (347-15)

...*Peygāmbār ‘as aydı: ‘Āqıl ol bolur kim dünyādın özini yıraq tutsa taqı āhıratqa qayıtsa taqı gūrda yatmaq üçün azıqını alsa taqı qiyāmat kün isti‘dādını tamām qılsa, tēdi...* (423-2)

Fiil aşağıdaki örnekte ise (-nI) belirtme hal ekini alarak *birşeyi birinden veya birşeyden elde etmek, kazanmak* anlamında kullanılmıştır.

...*Bu ‘ilmni siz kimdin aldınız? tēdi erse, qāzī aydı kim: Biz bu ‘ilmni ‘ulemālardın alduq taqı ol ‘ulemā tābi‘īndin aldılar taqı tābi‘īn ‘ilmni şahābadın aldılar taqı şahāba ‘ilmni Peygāmbardın aldılar taqı Peygāmbār ‘as ‘ilmni Cebre’ildin aldı taqı Cebre’il ‘as ‘ilmni Tağrı te‘ālādın aldı, tēp aydı erse...* (236-2)

II.1.11. “Kurtarmak”: Fiil, aşağıdaki cümlede *birini kurtar-* anlamına gelmektedir.

...*Yā Yehūdā, mēni ḫalāş qılmaz-mu-sen? tēp qatıg yıgılayu feryād qıldı erse, hēç kimerse barıp anıñ élgindin almadı erse, Tağrı te‘ālādın yāri tiledi...* (355-13)

II.1.12. “Satın almak”: Metinde *al-* fiili *satın al-* anlamını da ifade etmektedir.

...*Abū Bekr rażhu aydı: Buçuq batman qızıl altunğa bu Bilālnı sattıñ-mu? tēdi erse, Umayya ‘bnü Ḥalaf aydı: Sattım. Abū Bekr taqı aydı: Men aldım tēdi...* (97-7)

...*Umayya ‘bnü Ḥalaf aydı: Yā Abā Bekr, eger sen almas-men tēse erdiñ, bu Bilālnı qırq yarmaqqa satğay erdim tēdi...* (97-10)

...*Yana bu Bilāldın öñin altı baş qul qaravaşlar kim kāfirlar élginde erdi taqı musulmān bolup turur erdiler, taqı ol kāfirlar anlarını ‘azāb ve ‘uqūbat qılır erdiler, cümlesini ağır bahālar bērip aldı taqı āzād qıldı erse, bu āyat Abū Bekr ḫaqqınğa nāzil boldı...* (97-14)

...*Ey oğlum, kişi qul qaravaş alur bolsa, anıñ üçün alur kim bular maña ḫıdmat qılsunlar tēp...* (98-7)

...*Siz bu za‘if miskinlerni munça üküş māl bērip aldınız...* (98-7)

...Abū Bekr razhu aydı: Ey baba, munlarnı men dünyā fāyidası için almadım, men munlarnı āhırat fāyidası için aldım taqı cümlesini āzād qıldım... (98-8)

...Peygāambar ‘as aydı: Kim bolğay kim bu Rūmanıñ quduğını alsa taqı musulmānlarğa sebıl qılsa, tēdi erse, ol quduğnı öz mālumdın otuz bēş miñ yarmaqqa alıp sebıl qıldım erse... (135-5)

...Peygāambar ol yarmaqlarnı sanamadın Abū Bekrke bērdi taqı aydı: Yā Abū Bekr, bu yarmaqlarqa Fāṭıma için ēw esbābları alu bērgil! tēdi... (159-4)

...Abū Bekr rāzi bolsa, andın soñ alur erdiler... (159-7)

...Yēti yarmaqğa bir köñlek aldılar, tōrt yarmaqğa destār aldılar taqı bir örtüñgi qara kilim aldılar taqı ēkki tōşek aldılar... (159-7)

...biri özleri için taqı biri qonuq için, ol ma‘nīdın ötrü ēkki tōşek aldılar; taqı tōrt yastuq aldılar edīmdin içleringe cir (?) qatıqlıq (?); taqı şūfdın perde aldılar, eger ēwke qonuq kelse, ḥatun ol perde içinde tursun tēp. Taqı bir çökerdek aldılar taqı bir ēl tegirmeni aldılar taqı bir sırça aldılar baqırdın osma ezmek için, ḥoş yıdığlar aldılar özinge sürtmek için taqı bir meşk aldılar taqı bir yığaç çanaq aldılar taqı bir sēnek aldılar taqı ēkki kūze aldılar taqı bir maḥara edīmdin aldılar... (159-10)

...Barğıl bu çādırımını ēletgil taqı qonşımızda Şem‘ūn atlığ Yahūdī bar, añar tutuğ qoğğıl taqı andın tōrt batman arpa alğıl taqı maña kelgil, men anı ö[gü]geyin taqı etmek bışurayın, tēdi erse, Selmān Fārsī taqı andağ qıldı erse, ol Şem‘ūn Yahūdī bu çādırını ēlginge aldı taqı baqtı, yığlayu başladı, aydı... (163-6)

...Yā imāme’l- muslimīn, men cüftümke aydım kim ēwde un tükendi, qalmadı. Bizke un alğıl, tēdim erse, cüftüm aydı... (189-9)

...Ḥaq tvt hēç kimerseke mundağ mülk taqı saḥānat bērmedi kim Süleymān peygāambarqa bu mülki içinde ḥalāyıqğa türlüg türlüg

ni‘metler aşatur erdi taqı özi palās ton keyer erdi taqı zenbīl toqıyur erdi taqı ol zenbīlni satar erdi, anıñ bahāsıñğa arpa alur erdiler... (210-13)

...Barğıl bāzārga, bu kettānnı satğıl taqı munuñ bahāsıñğa bir hām köñlek taqı bir ton alıp kelgil, tēdi erse... (223-2)

...Bir yeñi köñleklik taqı ol yarmaqdın almadı... (253-7)

...Yā Ummu’l-mu’minīn, bukūn muñça meblağ yarmaq Haq te‘ālā rūzī qıldı, bir yarmaq et almadıñız... (253-9)

...Qaçan kim bu oğul yā qız munları alsa, āzād qılsa, bu cümle taşarrufları dūrüst bolur, tirig hisābında bolurlar... (284-11)

...Taqı kim kim on yarmaqqa böz alsa taqı andın köñlek qılsa, kēdse, taqı ol on yarmaq içinde bir yarmaq ħarāmdın bolsa... (294-13)

...Sen bu kūn maña ‘alif aldıñ taqı ol ‘alif satğuçıqı bir yaman yarmaq bērdiñ. Ol ‘alif satğuçı anı bilmedi taqı aldı... (299-16)

...İttifāq andağ tüşti kim ħōcası bu cāriyanı sattı taqı bir musulmān aldı... (321-15)

...Raħmat aydı: Ėkki saçımnı bērdim taqı bu Ėkki etmekni aldım... (332-15)

...Ayyūb peygāambar aydı: Kim saçnı satğın almışı bar kim sendin alğaylar... (332-17)

...Ėkegü barsaq taqı benim üçün metā‘ alu bērseniz sizke ħurmet qılıp tururlar taqı maña bērmezler... (339-11)

...Anası aydı: Üç altunğa alsalar, bērgil, tēdi... (342-4)

...Bu qaçğunçı qulnı maña satıñ tedi. Bu ‘aybı birle alayın, tēdi erse aydılar... (358-2)

...Qatımda mundın öñin yarmaq yoq. Eger bu yigirmi yarmaqğa bērsen alur-men, tēdi erse, munlar taqı ol yigirmi yarmaqğa sattılar... (358-3)

6) ...*Ėmdi ol qulnı men alayın, t p nahh sh naqa  zi keldi...* (359-6)

...*Bu neerselerni Qu ayf r b rdi taqı Y sufnı sewn p aldı taqı  winge  letti...* (359-11)

...*Peyg mbar  as aydı:  amr i inde Tanrı te al  on ki ike la nat qılıp turur:  amr  c n tal tikkenge taqı  amr satg nga taqı  amr alɡanɡa taqı  amr i genler (i genlerke) qatında oturup baqɡanɡa...* (363-10)

...*Qul almaq  c n bardı taqı bir qulnı i tiy r qıldı erse, ol qulnu  h cası aydı...* (382-11)

...*Bu aydı kim: Menim a ımın  tobrası bar, munı taqı alayın, yolda ɡ zilarɡa kerek bolsa, alɡanımdın ziy d neerseler b rseler, satgaymen, t p endi e qıldı taqı ol tobranı aldı...* (405-2)

...*ol feri te ma a aydı kim: Sen tobra almadı -mu? t di erse...* (405-11)

II.1.13. “Se mek”: *Al-* filinin metinde se - anlamında da kullanılmı tır.

...*Ol taqı  erigdin  d r p  ıqardı on sekkiz ki i, quvvatlıgı ki iler alıp ıda b rdi²...* (151-9)

...*Qa an kim Tanrı te al  h kminge boyun b rseler, z nh r y  Ma  z,  al yıqın  m lların   d r nd si[n] almaɡı taqı mazl mn   arɡı ının z nh r qorq l kim mazl mn  du ası  aq te al   azratında m stac b turur...* (250-3)

---

² Bu c mle Bil l Aktan'ın, (2017), Kerderli Mahmud Nehc 'l-Fer dis Cennetlerin A ık Yolu, adlı eserinde “O da askerin arasından on sekiz g c l  ki iyi se ip Hz. Ali'ye g nderdi” (s.114)  eklinde aktarılmı tır. Kelimeye anlam verilirken bu  eviri dikkate alınmı tır.

II.1.14. “Tercih etmek”: Bir durum veya olayı diğerlerinden üstün tutmak.

...*Yana aydı: Yā Abā Hureyre, āḫir zamān bolsa, erenler dīnlerini bērip dūnyā alḡaylar, şūf tonlar keḡgeyler...*(402-4)

II.2. A1- Fiilinin Bir İsimle Birlikte Kullanıldığı Örnekler

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı eserinin birleşik fiil başlığı altında şu tanımı yapar: “*Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime gurubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir.*” (Ergin 2006: 386). Ergin ayrıca birleşik fiilleri *isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* ve *fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* başlığı altında ikiye ayırarak incelemiştir (Ergin 2006: 386, 387).

Ediskun Türk Dilbilgisi adlı eserinde birleşik fiili şöyle tanımlar: “*Bileşik fiiller, iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki fiillerdir. gel-i-ver-, gelmez ol-, gel-ivermiş ol-, his(s)-edebil-, gelecek ol-, göz at-, hasta düş-...gibi.*” (Ediskun 2010: 228). *Ediskun* ayrıca birleşik fiilleri dört başlık altında incelemiştir:

“**Birinci öbek:** İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller: a) Yeterlilik fiilleri, b) Tezlik fiilleri, c) Sürerlik fiilleri, ç) Yaklaşma fiilleri, d) Beklenmezlik fiilleri, e) Gereksime fiilleri, f) Yapmacık fiilleri.

İkinci öbek: Bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller: a) Başlama fiilleri, b) Bitirme fiilleri, c) Davranma fiilleri.

Üçüncü öbek: İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle oluşan bileşik fiiller.

Dördüncü öbek: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller.” (Ediskun 2010: 228).

Korkmaz birleşik fiilleri “*Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla*

kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” (Korkmaz 2009:791) olarak tanımlarken şu sınıflamayı yapmıştır:

“Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde:

- I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller,*
- II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Her grubun kendi içinde alt grupları da vardır.”* (Korkmaz 2009: 791).

Karaağaç *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı eserinin *Birleşik eylem öbeği* bölümündeki *Adlarla yapılan eylemler* başlığı altında şu açıklamada bulunmuştur: *“Bir ad ögesi ile bir yardımcı eylemden oluşurlar; yardımcı eylemin eylemlerle yapılan birleşik eylemlerdeki gibi belirgin bir işlevi yoktur. Tersine, addan eylem yapma ekleri gibi çalışır; bu yüzden, adı eylemleştirmenin, adla ilgili görülen bir eylemin adını yapmak dışında belirgin bir işlevi yoktur..... İster geçişli, ister geçişsiz birleşik eylem yapmış olsunlar; bu yardımcı eylemlerin asıl işlevleri, adları kendileriyle ilgili bir eyleme dönüştürmektir.”* (Karaağaç 2012: 472).

Eserde *al-* fiilinin isimlerle bir araya gelerek birleşik fiil oluşturduğu örnekler mevcuttur. Şahin, *Al- ve Ver- Fiilleri Üzerine* adlı çalışmasında *“Al- ve ver- fiillerinin önüne gelen isimlerin çoğunluğu yalın halde olmalarına karşın bazıları da durum eki alarak bu fiillerin önünde kullanılabilir. Ele al-, ele ver-, elden al-, elden ver-ağırdan al-, ağız ağıza ver-, kafâ kafaya ver-, kafaya al-, tozunu al-, içi al- gibi.”* (Şahin 2006: 1-17) açıklamasını yapmıştır. Aşağıda görüleceği gibi aynı durum eserde tespit edilen birleşik fiillerde de mevcuttur. Yalın halde *al-* fiiliyle kullanılan isimlerin yanında *dādını al-*, *salāmını al-* gibi yapılarda ismin durum ekiyle *al-* fiiline bağlandığı görülmektedir.

Çalışmada bunlar kendi anlamını kaybetmeden oluşturduğu örnekler ile anlamını kaybederek yani deyimleşerek veya kalıplaşmış yapılar meydana getirerek oluşturduğu örnekler açısından değerlendirilmiştir.

II.2.1. **bey'et al-**: Onay almak.

...*Erenlerdin bey'et alsam, eliglerini tutup bey'et alur-men, velikin siz za'ifalarnıñ eliglerini tutmaq bolmas...* (26-10)

II.2.2. **borç al-**: Birinden borç almak. Metinde iki örneği bulunmaktadır.

...*Andın on êkki batman arpa borç aldı taqı éwinge keltürdi erse, Fâıtıma razhu qoptı..* (140-13)

...*Kim kim cüftlense taqı kâbîn bérmeke i'tiqâdı bolmasa, ol kâbînni haq borç tęp bilmese, ol zinâ qılğuçı turur taqı kim kim borç alsa taqı ol borçını ötemekke i'tiqâdı bolmasa, ol oğrı turur tęp aydı...* (409-14)

II.2.3. **cevâb al-**: Sorusuna karşılık almak. Metinde bir yerde geçmektedir.

...*Mūsâ peygâmbar 'as [hıdmatınğa] bir kimerse keldi zâhidlar sîmâsı birle taqı zâhidlar börüki keğip salâm qıldı erse, Mūsâ peygâmbar 'as salâmınğa cevâb almadı taqı aydı...* (349- 12)

II.2.4. **dâdımnı al-**: Hakkını almak.

...*Yâ Rebbî, bu 'Ömerdin benim dâdımnı sen algıl, tédi erse, 'Ömer razhu qorqtı taqı aydı...* (108-5)

II.2. 5. **élig al-**: Elini tutmak kavramını ifade etmektedir.

...*'Ömer yıgladı, taqı ol oğlannıñ başını sıqadı, taqı ol oğlannıñ élgini aldı, taqı mescidke kirdi...* (108-10)

II.2.6. fāyida al-: Faydalanmak.

...*Hürmetiñ taqı ‘izzetiñ ziyāda bolğay, atıñ ‘ālamda münteşir bolğay taqı üküş kimerseler sendin fāyida algay, tēp ta‘ bir qıldı...* (352-16)

...*Sizke salām qılayın taqı siziñ hıdmatqa fāyida alayın tēp...* (432- 3)

II.2.7. ‘ibret al-: İbret almak.

...*Haq te‘ālāniñ qudratını körüp iñen ta‘accub qıldı taqı ‘ibret aldı taqı yüz altunni ol hatunğa bērdi...* (205-10)

II.2.8. i‘tibār al-: Kendine ders çıkarmak.

...*Haq te‘ālāniñ qudratınğa baqıp i‘tibār almaq halālñ birle bolsa, fāyida qılğay; harāmluq birle bolsa, ne fāyida qılğay? tēdi...* (205-14)

II.2.9. qarşu al-: Karşılamaq, ağırlayıp misafir etmek.

...*Kerek kim munlarğa luḡ u kerem birle qarşu alsanıñ tēdi taqı Medīnede turğanlarını Mekkedin kelgenler birle qarındaş qıldı...* (27-3)

...*Mekkedin hicret qılıp kelgenlerke muhācīr tēnür, taqı Medīne halqları kim Mekkedin kelgenlerke yāri bērdiler, qarşu aldılar, luḡ u kerem qıldılar, anlarğa enşāri tēnür...* (27-4)

...*Ey ‘ayālım şefaḡatlığ raḡmetlig Teñrike satğastım, maña rāḡat taqı kerāmat birle qarşu aldı, dereceler uçtmaḡ içinde Peyğāmbar civārında rūzi qıldı...* (131-16)

II.2.10. rişvet al-: Birinin bir işini yapmak için para ya da mal almak.

...*Dünyā taqı dünyāniñ mālī anıñ qatında küldin taqı ḡorraḡ bolğay; ḡüküm işinde rişvet almağay...* (151-3)

...*qāzi aydı: Rişvet almaz-men ...*(246-4)

...Şeyh aydı: *Sen hālî aydın kim rişvet almaz-men, tēp...* (246-8)

II.2.11. salāmını al-: Verilen selamı kabul edip karşılık vermek.

...*Kim kim tazarru‘ ve zāriliq birle salām qılrsa, salāmını almaz erdi...* (440-9)

...*Hēç kimerseke iltifāt qılmadın turur erken bir dervīş-i zindepūş, eski çapānliq kimerse keldi, salām qıldı salāmını almadı...* (440-10)

II.2.12. satğın al-: Bir malı karşılığını vererek kendi malı yapmak.

...*Sizlerde et yā hūrmā satlıq bar-mu? Satğın algay erdük tēdi[ler] erse, haymadın bir hatun çıqtı...* (22-1)

...*Abū Bekr razhu aydı: Ėkki tēwe satğın alıp turur-men sekkiz yüz yarmaqqa...* (23-10)

...*Quţayfar atlıq ol Yūsufnı ağır bahā birle satğın aldı...* (112-15)

...*Taqı qatında hem dūnyāvī neersesi taqı yoq satğın almaqğa...* (269-8)

...*bu oğul yā taqı qız ol atası anasını öz mālını bērip anlarını satğın alsa taqı āzād qılrsa, ata ana haqqın ötemiş bolğay tēp aydı...* (284-5)

...*Üküş tuturğan yığıldı erse, anı satıp bir qul taqı bir inek satğın aldım...* (292-15)

...*Abdullāhi’l-Mubārek aydı: Zübeyde Mekkede taqı ekin yerleri satğın alıp turur tēdi erse...* (298-2)

...*Falān oğlanlarının qoyları bar, anlardın satğın aldım, tēdi...* (298-9)

...*Ayyūb peygāmbar aydı: Kim saçnı satğın almış bar kim sendin algaylar...* (332-17)

...Bir yahşı oğlan bolsa, satğın algıl, tēp oğul tēp asrağalıñ, tēp aymış erdi... (359-6)

...Zeliḥā aydı: Yā Yūsuf, men sēni öz mālım bērip satğın aldım... (361-7)

...Ol kāfir bolğan miñ altun çıqardı taqı bir ma‘mūr būstān satğın aldı taqı miñ altun ḥarc qıldı bir körklüg qız aldı taqı miñ altun ḥarc qıldı (424-8)

...Eger siz aymış teg bolsa, anı ḥōcasıdın satğın alayın taqı āzād qılayın tēp yalguz ṣahrāqa çıqtı... (430-15)

...taqı ḥōcasıdın ol qulnı üküş bahā bērip satğın aldı... (431-7)

...Asāmat ibnü Zeyd raḥhu bir cāriya satğın aldı yüz altunğa... (433-12)

II.2.13. yuluğ al-: Fidyе almak.

...Yā Abū Bekr, bu esīrlerni neteg qılalıñ, munlarnı āzād-mu qılalıñ yā taqı tegme birleridın yuluğ alıp-mu ıdalıñ, yā taqı cümlesini-mü öltürelıñ? tēdi erse... (114-17)

...Munlardın yuluğ alsaq taqı musulmānlarğa meded bolsa, taqı umīd bolğay kim, munlar taqı imānqa kelseler tēdi erse... (115-3)

...Ḥaḳıqatta Ḥaḳ te‘ālā bu yazuquñıznı örtgen turur anıñ üçün kim, ḥaṭā birle qıldınız, qaṣd birle qılmadıñız, yuluğ alıp āzād qılmaquñı yahşı bolğay saquñız... (117-6)

II.3. Deyimleşmiş veya kalıplaşmış yapılar

II.3.1. cānlarını al-: Öldürmek.

...Yā ‘Azrā‘il, sen kim ol yerniñ zārılıqınğa taqı ṣafā‘atınğa nazar qılmadıñ erse, Ādam oğlanlarınıñ cānlarını almaqqa sēni musallaṭ qıldım, tēdi erse... (278-1)

II.3.2. êkki gözünü al-/ êkki qulağını al-/ êkki elğini al-/ êkki ağağını al- : Al- fiilinin yer aldığı aşağıdaki örnekteki görememe anlamının ifade edildiği *êkki közüünü al-* yapısı, duyamama anlamının ifade edildiği *êkki qulağını al-* yapısı, el ve ayaklarından yoksun kalma anlamlarının ifade edildiği *êkki elğini al-* ve *êkki ağağını al-* yapısı aslında beddua olarak nitelendirilebilir. Çalışmada bu söz kalıpları deyimleşmiş ve kalıplaşmış yapı başlığı altında değerlendirilmiştir.

...Haq te‘ālā êkki közüünü alsun taqı êkki qulağını alsun taqı êkki elğini alsun taqı êkki ağağını alsun taqı seni ebedi tamuğluq qılsun!... (136-17)

II.3.3. ĥatun al-: Bir kadını kendine eş edinmek anlamını ifade eder.

...Ĥadīca anamız razhā vefātıdın soğ Peyğāambar ‘as toquz ĥatun aldı... (6-8)

...Musulmān bolmışdın soğ yana kāfir bolsa yā taqı ĥatun almışdın soğ zinā qılsa yā taqı nāĥaq yerde bir musulmānnı öltürse tēdi... (134-16)

...Abū Ĥanīfe aydı raĥmhi: Bir érke tōrt ĥatun almaq revā bolur, taqı köñli neçe tilese quma almaq revā bolur, velikin bu ĥatunlar ara ‘adl qılu bilse... (192-11)

...Mışır pādşāhının ‘ādati ol erdi kim qayu yerde körklüg ĥatunni eşitür bolsa, ol ĥatunni zulm birle alur erdi... (218-11)

...‘Alī aymış: Yā Resūlallāhi, ‘ālam içinde ĥatunlar üküř turur; ĥātırınızqa teşviş kirmiş bolsa, añar řalāq bēriņ taqı öñin ĥatun alıñ tēmiş... (416-2)

II.3.4. kilidini al-: Metinde “kilidini al-” şeklinde yer alan örneklerin ele geçirmek anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

...aydı kim: Bu kēçe tūş kördüm men kim yārānlar birle Ka‘baqa ṭavāf qılır-men, taqı Ka‘beke kirür-men, taqı Ka‘beniñ kilidini alur-men... (37-1)

...Yā Resūlallāh, siz tūş kördüñüz erdi kim Mekkeke kirgey-miz ṭavāf qılğay-miz, Ka‘beniñ kilidini alğay-miz tēp aydıñız erdi... (46-11)

...taqı qaçan kim Haq te‘ālā nuşrat bërse, Mekkeke kirip Ka‘be kilidini alğay-miz inşā‘a’llāhu te‘ālā tēdi... (46-13)

...Ka‘beniñ kilidini aldı... (50-13)

II.3.5. suw al-: Sel basmak.

...Kesrī ēlini suw aldı, ḥarāb qıldı erse, Kesrī ēli içinde né kim müneccim, taqı kāhin taqı sāḥir bar erdi, cümlesi yığıldı... (82-5)

II.4. İkilemeler

...eger kişi ticārat qılmaq tilese bay‘ u şirānı ya‘nī almaq satmaq aḥkāmını taqı bilmek kerek... (230-11)

...Ol ma‘nīdin kim almaqı satmaqı şer‘an revā bolmas ḥōca destūr bërmedin... (284-9)

III. Türkiye Türkçesinde Al- Fiili

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde ise (2011: 102) *al-* fiiline verilen anlamlar şunlardır: “1. Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak. 2. (*nsz*) Satın almak. 3. (*nsz*) Ele geçirmek, fethetmek. 4. (*-i, -den*) Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak. 5. Birlikte götürmek. 6. (*nsz*) İçine sığmak. 7. (*-e, nsz*) Kabul etmek. 8. (*nsz*) Kendine ulaştırılmak, iletilmek. 9. (*nsz*) İçeri sızmak, içine çekmek. 10. (*nsz*) Erkek, kadınla evlenmek. 11. (*-i, nsz*) Sürükleyip götürmek. 12. (*nsz*) Kazanmak, elde etmek. 13. (*nsz*) Zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak. 14. (*-i, nsz*) Bürümek, sarmak, kaplamak. 15. (*-den*) Kısaltmak, eksiltmek. 16. (*nsz*) Yolmak, koparmak. 17. Temizlemek. 18. (*-i, -e*) İçeri girmesini sağlamak. 19.

(*nsz*) Tat veya koku duymak. 20. (-i, -e) Örtmek, koymak. 21. (-i, -de) Yol gitmek, mesafe katetmek. 22. (-i, -den) Çalmak. 23. Soldurmak. 24. Vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak. 25. (*nsz*) Motor çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan yararlanır duruma gelmek. 26. (*nsz*) Göreve, işe başlatmak. 27. (-den) Görevden, işten çekmek. 28. (*nsz*) Başlamak. 29. (*nsz*) İçecek veya sigara içmek. 30. (*nsz*) Yutmak, kullanmak. 31. (-den, *nsz*) Kazanç sağlamak. 32. Gidermek, yok etmek. 33. Yer değiştirmek”.

Sonuç

Türk dilinin Harezmi Türkçesi döneminin en önemli eserlerinden biri olan Nehcü'l-Ferâdis'te *al-* fiili hem anlam hem de yapı bakımından olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

Al- fiili Türkçenin bütün tarihsel dönemlerinde temel anlamının yanında farklı anlamlarda kullanılırken ayrıca bir isimle birlikte birleşik fiil ve deyimleşmiş ve kalıplaşmış yapılar oluşturmuştur.

Nehcü'l-Ferâdis'te fiil on dört farklı anlamda kullanılmıştır; *bir şeyi veya kimseyi mevcut olduğu yerden ayırmak, birlikte götürmek-beraberine almak, çalmak, ele geçirmek-fethetmek, eline almak, evlenmek, gasp etmek, harcamak, kazanç sağlamak, kazanmak-elde etmek, kurtarmak, satın almak, seçmek, tercih etmek.*

Bir şeyi veya kimseyi mevcut olduğu yerden ayırmak, birlikte götürmek-beraberine almak, çalmak, ele geçirmek-fethetmek, eline almak, evlenmek, kazanç sağlamak, kazanmak-elde etmek, satın almak anlamları Türkçe Sözlük'te yer almakla birlikte *gasp etmek, harcamak, kurtarmak, seçmek* ve *tercih etmek* anlamlarının yer almadığı tespit edilmiştir.

Fiilin on üç farklı isimle bir araya gelerek yeni bir anlam ifade ettiği saptanmıştır. Bunlar ise *bey'et al-, borç al-, cevâb al-, dâdını al-, élig al-, fâyida al-, 'ibret al-, i' tibâr al-, qarşu al-, rişvet al-, salâmını al-, satğın al-, yuluğ al-*.

Al- fiilinin deyimleşmiş veya kalıplaşmış yapılar oluşturduğu da görülmektedir: *cānlarını al-*, *ékki gözünü al-*, *ékki qulağını al-*, *ékki elğini al-*, *ékki adağını al-*, *hatun al-*, *kilidini al-*, *suw al-*. Metinde fiil *almaq satmaq* kelime grubuyla ikileme oluşturmuştur.

Kaynaklar

Akkuş, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gınya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, Doğan (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aktan, Bilâl (2017). *Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu Kerderli Mahmud*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, Reşid Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, Reşid Rahmeti (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l- Ferâdis III. Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş- Metin- Notlar- Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr İnceleme- Metin- Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Eckmann, János (2004). *Nehcü'l- Ferâdis I. Metin II. Tıpkı Basım*. Yayımlayanlar: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eckmann, János (2013). *Çağatayca El Kitabı*. Çev: Günay Karaağaç. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ediskun, Haydar (2010). *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ercilasun, Ahmet Bican (2014). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, Muharrem (2006). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Hamilton, James Russell (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karasoy, Yakup (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, Sadettin (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Şahin, Hatice (2006). “Al- ve Ver- Fiilleri Üzerine”, *EJOS IX*, No: 11, s. 1-17.

Tekin, Talât (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, Recep vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Nehcü'l-Ferâdis is one of the most important and comprehensive works of Khwarezm Turkish and also an invaluable source book to determine the historical development process of Turkish. The present study on the same work focuses on the verbal meaning and structure by examining the verb "al-". The study starts with the introduction section where the definition of polysemy is included. The first chapter is titled "Verb al- in historical texts" where researcher tries to ascertain the meaning of al- verb in Orhon Turkish and Uighur Turkish texts.

In the second chapter, the meanings expressed by verb al- in Nehcü'l-Ferâdis are presented with examples. In order to achieve this, Eckmann's 2004 study was chosen as a reference. Verb al- was not only used singly as to express many different meanings but also as a compound verb used with a noun. The second chapter's first title "The examples where al- verb is used singly" discusses in detail the connotations of the examples where the verb is used singly and the following meanings are ascertained;

- 1. To single out something or someone from its or his/hers existing situation: enable to change its position, or enable to diminish totally.*
- 2. To take it along, to carry something or someone: the verb implies to carry or take along something or someone to another place.*
- 3. To steal: the verb expresses to stealthily take something without the knowledge of others, theft, stealing.*
- 4. To take hold, to conquer: the verb was used to take possession of a territory or to invade.*
- 5. To handle: the verb was used to express to take something in hand, to grip, to grasp.*
- 6. To marry: to choose a woman as a spouse*
- 7. To extort: means to forcibly take, to confiscate, and to seize goods from someone or somewhere.*
- 8. To spend: verb implies to use a good or to spend.*
- 9. To derive a profit: verb implies to cash in, to make a gain and to carry interest after a shopping, trading or buying and selling.*
- 10. To gain, to attain: verb implies to procure, to get, to acquire and to possess.*
- 11. To save: verb was used to save someone in the example.*
- 12. To purchase: verb was used to buy and to get.*
- 13. To choose: it implies to select.*
- 14. To prefer: it was used as to value above, to put ahead and to prefer a situation or event from others.*

The second title of the second chapter is about “The examples where *al-* verb is used together with a noun”. Here, the examples where verb *al-* forms a compound verb with a noun are listed under the subtitles below:

1. **“bey‘et al-”**: receive approval.
2. **borç al-**: borrow from someone.
3. **cevâb al-**: get an answer for a question.
4. **dâdını al-**: get one’s due.
5. **élig al-**: to hold one’s hand: expresses to take someone by the hand, to hold on to one’s hand.
6. **fâyida al-**: exploit.
7. **‘ibret al-**: draw a lesson
8. **i‘tibâr al-**: draw a lesson from something.
9. **qarşu al-**: meet, welcome
10. **rişvet al-**: to profit, to get money to do someone’s work.
11. **salâmını al-**: accept and respond a greeting.
12. **satgını al-**: make his/her own property by paying the cost of the good.
13. **yuluğ al-**: levy a ransom.

The third title of the second chapter is “Idiomatisation and stereotyped structures.” The following examples are presented in this part:

1. **cânlarını al-**: kill.
2. **“ékki gözünü al-/ ékki qulağını al-/ ékki élğini al-/ ékki ağağını al-”**: eg. structure that implies the meaning of “unable to see” by using the verb *al-* wording is *ékki közüünü al-*, meaning unable to hear *ékki qulağını al-*, structure that implies the meaning of being deprived of ones hands and feet is *ékki élğini al-* and *ékki ağağını al-*.
3. **hatun al-**: means to choose a woman as a spouse.
4. **kilidini al-**: the examples like “get your lock” (*kilidini al-*) were used to imply to capture or to take hold.
5. **suw al-**: flooding

The fourth title of the second chapter is about “Hendiadys”. In this section, the verb *al-* forms different examples. The third chapter is entitled “*al-* verb in modern Turkish grammar”. In this part semantics of the *al-* verb in the Turkish Dictionary of the “Turkish Language Association” is discussed. Conclusion part includes the semantics range of the *al-* verb used in *Nehcü’l-Ferâdis* where the meanings for “to

single out something or someone from its or his/hers existing situation”, “to take it along”, “to steal”, “to conquer”, “to handle”, “to marry”, “to derive a profit”, “to gain”, “to purchase” are cited in the Turkish Dictionary. However verbs “to hold one’s hand”, “to confiscate”, “to spend”, “to save”, “to choose and “to prefer” were not cited here. Also, in the conclusion part the congregation of the same verb with fourteen different nouns is indicated.